

Kommentar

Niels Engelsted

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Jennis drøm og Darwins papegøje

Først en anekdote. Da Jenni, vores barnebarn, var lige godt 4 år gammel, vågnede hun en morgen, satte sig op i dobbeltsengen og sagde uforanlediget: "Mormor, i nat havde jeg mine vinger på. Og jeg fløj og jeg fløj så hurtigt og så højt. Og du sad på min ryg og var slet ikke bange." Det var så poetisk, at vi skrev det ned; det er derfor en dokumenteret, ordret gengivelse.

Anekdoter har været adfærdsvidenskabernes forbandelse. Som Hem beskriver det (p6-7), så har dagligdags erfaringer og iagttagelser - fordrejet, forstørret og fortolket - fået lov til at tale med samme vægt som rigtige videnskabelige undersøgelser, og resultatet har været derefter. Et tidligt klassisk eksempel er Charles Darwins brug af anekdoter i *Descent of Man* fra 1872. Darwin ønskede at forsvare sin kontinuitetsforestilling mod George Lyell og Alfred Russell Wallace, der ikke kunne komme væk fra den idé, at der er en fundamental og afgørende kvalitativ forskel mellem dyr og mennesker. For at demonstrere, at der kun er glidende overgange mellem dyrenes evner og menneskets, gennemgik Darwin alle de menneskelige særtræk fra moderfølelse til religiøsitet og fremdrog anekdotiske eksempler, der viste, at der kun er tale om gradforskelle. Som eksempel på brug af sprog, der normalt gælder for et menneskeligt særkende, fremdrog han admiral Sullivans papegøje:

"...it is certain that some parrots, which have been taught to speak, connect unerringly words with things, and persons with events. I have received several detailed accounts to this effect. Admiral Sir J. Sullivan, whom I know to be a careful observer, assures me that an African parrot, long kept in his father's house, invariably called certain persons of the household, as well as visitors, by their names. He said 'good morning' to every one at breakfast, and 'good night' to each as they left the room at night, and never reversed these salutations. To Sir J. Sullivan's father, he used to add to the 'good morning' a short sentence, which was never once repeated after his father's death. He scolded violently a strange dog which came into the room through the open window; and he scolded another parrot (saying 'you naughty polly') which had got out of its cage, and was eating apples on the kitchen table."¹

¹ Darwin, C.(1872):*The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, Second edition 1889, John Murray, London. p. 85.

Darwins papegøje er et skrækeksempel, som jeg tit til almindelig moro har fremdraget i forelæsningsauditoriet. Problemet er bare, hvordan det overhovedet er muligt at gøre sig forestillinger om dyrs psykologi, når dyr er umælende. Og når de så endelig har mæle – som ovennævnte papegøje – så virker det helt utroværdigt?

Ret beset er der vel kun den løsning, som Darwins protegé, John Romanes, gav en eksplicit formulering. Den kaldes slutningsmetoden og går ud på, at man sammenligner dyrets adfærd med sin egen og derefter slutter, at der må ligge nogenlunde samme psykologi til grund for sammenlignelig adfærd. Darwin brugte selv slutningsmetoden i *Descent of Man*. For eksempel:

"As dogs, cats, horses, and probably all the higher animals, even birds, have vivid dreams, and this is shewn by their movements and the sounds uttered, we must admit that they possess some power of imagination."²

Det gælder i hvert fald for hunde, katte og andre pattedyr, at de under søvn udviser præcis de samme objektive, faseagtige motoriske og fysiologiske træk, som vi mennesker gør, når vi drømmer. Efter slutningsmetoden må man derfor antage, at dyr drømmer. Men det må forblive en antagelse, for der er ingen alternativ måde at få det at vide på.

Det siger sig selv, at slutningsmetoden er behæftet med betydelig usikkerhed og kan føre til ret projektive antagelser. For at dæmme op for de værste vidtløftigheder i dyrepyskologien indførte Conwy Lloyd Morgan en regel, der er en variant af Ockhams Rasekniv. Reglen lyder:

"In no case may we interpret an action as an outcome of the exercise of a higher psychological faculty, if it can be interpreted as the outcome of the exercise of one which stands lower in the psychological scale."³

Lloyd Morgans Canon og Romanes' slutningsmetode kommer nemt på kollisionskurs. Slutningsmetoden er mere eller mindre intuitiv; det er den, vi spontant gør brug af i dagligdagen, når vi aflæser den mentale tilstand hos andre mennesker (og højere dyr). Det sker lynhurtigt, og er mere oplevelse end rationel slutning. Lloyd Morgans Canon er til

² Darwin, op.cit., p. 75.

³ Morgan, C.L.(1984): *An introduction to comparative psychology*, London, Scott, p. 53.

gengæld rationel og analytisk; den reducerer tankemæssigt og er baseret på udregning og teori. På en måde er de to regler et sammenstød mellem spontan oplevelse og videnskabelig tænkning og teori.

Inden for videnskaben må slutningsreglen selvfølgelig vige for Morgans Canon i tilfælde af konflikt. Siden Descartes' metodiske overvejelser har den metodiske tvivl været tænkningens og videnskabens adelsmærke og værn mod folkepsykologiens overtro og amnestuehistorier. Vi må ikke godtage noget, som vi ikke kan være sikre på, og slutningsreglen kan vi aldrig være sikker på.

Vender vi tilbage til anekdoten i indledningen, så ville en umiddelbar fortolkning naturligvis være, at Jenni har haft en drøm, hvor hun har haft vinger og har fløjet, og hvor mormor har siddet på hendes ryg, og hvor mormor ikke har været bange, som man ellers skulle forvente under et sådant eventyr. Egentlig en ret kompleks ting.

Går vi imidlertid mere videnskabeligt til værks, så forstår vi, at dette ikke kan have været tilfældet. Som beskrevet er Jennis 'drøm' både en begivenhedssekvens, den er dynamisk, måske ligefrem filmisk, og der er et nærværende aktivt drømmejag. Ifølge Foulkes store undersøgelse (se skema 2 s. 22), så er ingen af disse træk tilstede hos børn på Jennis daværende alder. Vi har kort sagt overprojiceret og fejlfortolket hendes taleadfærd. Foulkes tilbyder os en mulig forklaring. Barnet kan have fabuleret, som de to atypiske børn i Foulkes' undersøgelse. Det vil sige, fortalt en digterisk historie uden referencen til, hvad der er foregået under søvnen. At Jenni direkte henviste til 'i nat', kan være et udslag af digterisk frihed. Drømme i ordinær forstand kan hun ikke have gjort. Det er teoretisk umuligt.

Morgans Canon er altid teoriafhængig. Når man bruger reglen til at afvise de mere 'Disney-agtige' fortolkninger af dyreadfærd og henviser til Pavlovs reflekser, Loeb's tropismer eller Lorenz' instinkter, så kræver det en teori om reflekser, tropismer eller instinkter. I Foulkes' parallelle tilfælde er den teoretiske forestilling i Lars Hems gengivelse denne:

- "Vort bevidsthedsliv indebærer evnen til at reflektere over og rapportere, hvad vi opfatter og husker (p12).
- "i drømme produceres et bevidsthedsliv" (p13)
- "vor evne til at have drømme [er] en manifestation af det [Foulkes] kalder symbolske færdigheder – det [Hem] lidt bredere har kaldt mentale kapaciteter (p13)".
- "Piaget og hans medarbejdere ... kortlagde de forskellige trin i udviklingen af børns mentale kapaciteter... Foulkes [ser] kortlægningen af børns drømmeliv som en tilsvarende og parallel kortlægning af de trin, der er involveret i udviklingen af børns evne til at have et bevidsthedsliv, som kan rapporteres til andre, dvs. et refleksivt bevidsthedsliv i voksen forstand heraf (p13).
- "De fleste af de drømme, voksne har, er relativt velordnede billedfortællinger, med et drømmejag som oplevelsens subjekt i en setting, der opleves som en troværdig omverdensanalog. Både konstruktionen af denne omverdensanalog og de emotionelle og kognitive betydninger, som manifesteres i drømmens fortællinger, forudsætter anvendelse af nogle symbolske færdigheder, som det

umiddelbart er svært at tro (sic!), at små børn er i besiddelse af (p13-14)."

- "børns mentale liv udvikler sig i stadier i tråd med, at forskellige former for mentale kapaciteter modnes eller trænes (p30)."
- "Først når [småbørn] i vågentilstanden har opøvet deres kapaciteter til at skabe en narrativ sammenhæng i begivenhederne i deres liv og til at bruge fantasien, kan disse kapaciteter komme til udfoldelse uafhængigt af konkrete situationer. Først da har de mulighed for at have et indre mentalt rum, der kan rapporteres fra, og først da kan de producere rigtige drømme med et scenario og et plot, som ligner de voksnes drømme (p33).

Teorien afviser altså, at små børn kan "producere rigtige drømme med et scenario og et plot", og den imponerende grundige empiriske undersøgelse med selvrapportering, observationer, ratingskalaer omsat til talværdier og tests, der over en årrække producerede 136.411 korrelationsberegninger, syntes at bekræfte dette.

Ifølge teorien og empirien kan Jennis udsagn derfor umuligt referere til en drøm. Den må afskrives som en upålidelig anekdote. Og det *kunne* vi gøre, hvis det ikke *lige* var for det faktum, at udsagnet var blevet skrevet ned på et stykke papir. Hvis noget bliver skrevet ned på et stykke papir, så bliver det til en nedfældet observation, og det har en helt anden videnskabelig status end en anekdote. Ifølge de logiske regler, vi holder i ære, kan en generalisering nemlig fældes af en enkelt observation, der viser det modsatte. F.eks. kan den generalisering, at små børn ikke kan drømme dynamiske drømme med selvrepræsentation fældes af en enkelt småbarnsdrøm med disse træk.

I praksis er denne logiske regel en plage for alt teoretisk arbejde, og da den jo er skolelærdom og ikke godt kan afvises, så bruger man en masse andre hjælpeforanstaltninger til forsvar for sine teorier. Hjælpeteorier er f.eks. et godt middel mod ubehagelige undtagelser. I gengivelsen af Foulkes arbejde er der f.eks. fabuleringsteorien, der skal beskytte generaliseringen. Der dukker også neurologiske fejlfunktioner og hjerneskader op i teksten for at forklare undtagelser. Og når det til sidst bliver for anstrengt, så kan man gribe til den udvej at drage observationerne i tvivl. De endeløse forældreberetninger om børns drømme er formentlig de rene projektive slutninger, fejlfortolkninger, overdrivelser og fejlhuskninger. Kort sagt anekdoter. Det er derfor, at alle teorier må have en dyb voldgrav, som modstridende observationer *cum* anekdoter kan forsvinde i.

Lad det være sagt med det samme: Dette er den ansvarlige fremgangsmåde! Teorier er sarte planter, der skal beskyttes i opvæksten mod skadevoldende information. Ingen ansvarlig forsker kunne drømme om at applicere Poppers falsificeringsmani på sit stof. Falsificering hører hjemme i metodebogen og skal blive der. Man kan næppe komme i tanke om et videnskabeligt fremskridt, der er kommet i stand på den måde. Sagen er simpelthen den, at teorier ikke fældes af modstridende informationer, de fældes alene af bedre teorier. Og sådan skal det være. Alt andet lige er en forkert teori bedre end slet ingen teori. Hvis man ikke har nogen bedre teori, skal man beholde den, som man har.

Det betyder *ikke*, at man ikke skal lytte til modstridende informationer, og spørge om det *kunne* tænkes, at teorien er forkert? Det er hændt, at teorier ikke lige har ramt sømmet på hovedet. Hvis vi stiller spørgsmålet til Foulkes og Lars Hem, så må vi først gøre os forskellen mellem teori og empiri klar. Empiri er empiri og med mindre, at man har klokket i det eller snydt, viser empiri, hvad det viser. Der er absolut ingen grund til at betvivle Foulkes' empiri. Hvis nogen gentog undersøgelsen, ville den garanteret vise det samme resultat: Små børn har det ikke – eller sjældent – med at ”fortælle forestillingsbilleder (p20)”. Men at en empirisk undersøgelse er reliabel og viser, hvad den viser, betyder ikke, at den også viser, hvad forskeren tror, at den viser. Det sidste kaldes validitet, og det er her, at teorien og dens mulige mangler kommer ind. Foulkes metode er flot, og Hem er med rette imponeret, men metoden borger kun for reliabiliteten, den borger ikke for validiteten. Det er derfor muligt - i lyset af Jennis drøm - at spørge, om Foulkes og Hem muligvis kan være ofre for en teoretisk misforståelse?

Ja, det er særdeles muligt. Når jeg kan udtale mig så skråsikkert, så skyldes det, at en særdeles velkendt fejlslutning springer i øjnene for alle at se. Det er den intellektualistiske fejlslutning, der har hærget tænkning og filosofi siden den første skolelærer blev opfundet i oldtiden. Skolelærere lever af ord og – når det skal være fint – tanker og refleksioner, og deres arbejde er at overbevise børn og unge om først den afgørende så den enestående betydning af tankelivet. Til sidst overbeviser de sig selv, og den læsende menneskehed indpodes med sandheder som ’I begyndelsen var Ordet’, ’Ideer er det egentligt virkelige’, ’Cogito ergo sum’, etc., etc. Det er i sagens natur først og fremmest de bogligt begavede og intellektuelle, der er lette ofre for denne vildt overdrevne betydningssætning af ord, ordsygen flourer derfor på universiteter; det er f.eks. næsten hjerteskrænder at bevidne, hvordan mange af vores bedste unge talenter i dag har overbevist sig selv om, at de er tekster, diskurser og narrativer snarere end mennesker af kød og blod. Men her er vi intellektuelle som høns, og det kan nok ikke være anderledes; når den nuværende socialbehavioristiske variant af den linguistisk-kognitive konstruktivismen er rullet over, kommer der garanteret en anden.

Den intellektualistiske fejlslutning kommer til udtryk hos Foulkes og Hem, når drømme identificeres med det ”at fortælle forestillingsbilleder”. Da de små børn ikke – eller sjældent – fortæller forestillingsbilleder, så medfører denne identifikation, at man må slutte, at de ikke drømmer. Man kan ikke have et mentalt eller indre liv, som man ikke kan fortælle.

Selv om Foulkes i undersøgelsen faktisk gør fortællingen af forestillingsbilleder til en operationel definition på drømme, så er det naturligvis klart, at afrapporteringen ikke i sig selv kan være drømmen. Det er jo f.eks. ikke samtidige begivenheder. Overensstemmelsen sikres derfor gennem den antagelse, at drømmen selv må have fortællingsstruktur, der modsvarer episodiske erindringer. Og dernæst den antagelse, at hvis barnet ikke i vågen tilstand kan producere en fortælling, så kan det heller ikke gøre det i sovende tilstand.

Det sidste er langtfra indlysende. Og teoretisk set *meget* omkostningsfuldt. Det betyder f.eks., at dyr, der ikke kan fortælle os noget, ikke kan have et mentalt liv, og derfor heller ikke drømme. Hermed skæres broen mellem de objektive og subjektive træk i drømmeforskningen over og kaster os tilbage

til Descartes, for hvem dyr var maskiner og mennesker (der kan tale) tænkende agenter. Det er en urimeligt høj pris. Og det er vel at mærke *ikke* prisen for de empiriske vidnesbyrd, som vi ikke ønsker at betvivle. Foulkes' empiri viser, at små børn ikke gerne fortæller drømme; den viser ikke, og kan ikke vise, at de ikke drømmer. Med mindre, naturligvis, at drømme identificeres med det at fortælle drømme. Og det er et rent teoretisk greb.

Hvis vi accepterer Foulkes' empiri, og også udviklingspsykologiens (kraftigt anekdotebekræftede) opfattelse af, at børn faktisk udvikler deres kognitive kompetencer i en eller anden rækkefølge, så er den alternative mulighed, at småbørn i princippet drømmer ligesom os andre, men at de ikke evner at afrapportere det ligesom os andre. Det vil sige, at forskellen mellem de små og de store er evnen til redegøre for sig selv.⁴

Selv om det har anekdotestatus, så er jeg gennem min omgang med børnebørn blevet totalt overbevist om, at forskellen mellem 3årige og voksne i alle psykologiske og fysiologiske grundfunktioner er mildest talt marginal. Undtagen i evnen til at redegøre for sig selv - over for sig selv og over for andre. Denne evne øges i de takter, som Foulkes' undersøgelse følger. Hvis vi nu kalder det tankelivet, mens vi kalder den vågne omgang med omverden og andre for handlingslivet, (og her er der ingen grundlæggende forskel på børn og voksne), så mener Foulkes og Hem, at drømmeoplevelsen tilhører tankelivet. Der er imidlertid langt bedre teoretisk grund til at tro, at drømme falder ind under handlingslivet.

Tankelivsforestillingen betyder, at Foulkes – til Hems berettigede foruroligere (p18, note 14) – ikke skelner mellem REMS-søvnens forestillinger og de forestillinger, der findes i andre (NREM) søvntilstande.⁵ Men holder vi os til REMS, så må det opfattes som en handleimpuls, der umiddelbart efterfølgende hæmmes muskulært, så den ikke kan føre til vågen aktivitet.⁶ REMS-episoden kan derfor opfattes som en stående handling i en sovende krop. Normalt vil en handling blive styret af sine egne konsekvenser relativt til et ydre mål gennem sensorisk input fra sanser og muskler. Det sker ikke her.

⁴ Bemærk i øvrigt i den sammenhæng den store forvirring, der omgærder bevidsthedsbegrebet. Det henviser til to klart forskellige ting, men de blandes rutinemæssigt sammen. Den oprindelige græske betydning, bevaret f.eks. i de franske og engelske udtryk, er medviden, dvs. evnen til at redegøre for sig selv. Hems artikel tager udgangspunkt i denne betydning (p12). Men betegnelsen bevidst (i modsætning til bevidstløs) bruges også om det at have subjektive oplevelser, (hvortil må henregnes fænomenologiske drømme). Holdes betydningsforskellen ikke klart, fører det til, at man er bevidstløs, hvis man ikke kan redegøre for sig selv. Hvilket selvfølgelig er noget sludder.

⁵ Der er tale om en betydelig fænomenologisk forskel. Udvisningen af denne forskel hos Foulkes tilskriver Hem, at Foulkes har opgivet ”at sammenkæde den neurofysiologiske og biologiske udforskning af REM-søvnen med det kognitionspsykologiske studie af drømme”, og ”at det er så svært at få talfæstet (sic!) pålidelige observationer af den art af kvalitative forskelle, man mener at observere.” Man kan måske tillade sig at sige, at her har vi såvel en teoretisk som en metodisk mangel ved Foulkes' undersøgelse.

⁶ Se Engelsted, N.(1978): *Evolution, søvn og depression*, Akademisk Forlag, København; Engelsted, N.(1989): *Personlighedens almene grundlag*, vol. 2, Aarhus Universitetsforlag, Århus; Hem, L. (2002): *Drømme, psykoterapi og REM-søvn*, København, Frydenlund.

Men det betyder ikke, at hjernen er inaktiv. Den er aktiv som om, at der foregik en virkelig aktivitet, og for centrene i neo-cortex, det limbiske system og thalamus er det måske ikke forskelligt fra en virkelig aktivitet. Vi ved fra perceptionsforskning og neuropsykologi, at disse centre samarbejder og er foregribende på den måde, at de sender 'hypoteser' frem og tilbage om, 'hvad der foregår'. I vågen tilstand rettes hypoteserne hurtigt ind efter den sensoriske input fra omverdenen. Denne korrektion mangler under søvn, og det kan forklare drømmens rapsodiske og ideosynkratisk associative karakter. Men drømmen er stadig et stykke handlingsliv, og som sådan har den et 'handlejeg' og en dynamisk episodisk struktur.

Ligesom små børn har svært ved – (det er ikke umuligt, de kan uforanlediget gøre det) – at redegøre for deres vågne handlingsliv, så kan de have svært ved at redegøre for deres (også for dem noget mystiske) sovende handlingsliv. Det ville i øvrigt være underligt at forvente andet. Det er altså ikke fordi, at de små børn – hverken i vågen eller i sovende tilstand – mangler evnen til at handle, med alt hvad det indebærer - handlejeg, sekventiel, dynamisk struktur, osv.; det er fordi de mangler evnen til at redegøre for deres handlinger i et narrativt og reflekteret sprog. Man forstår derfor Hems problemer, når han skal bortforklare, at 3-4årige faktisk er i stand til at lege fantasilege og dermed udviser en avanceret konstruktiv handlekompetence (p26). Hvor forsvinder denne kompetence hen, når de sover? Den fortænkte sammenligning med blindskak (p27) griber man selvfølgelig kun til i yderste nød.⁷

At flytte drømmefænomenet fra tankelivet til handlingslivet er den simpleste løsning på det problem, som Hem mener at se. Med et veludviklet handlingsliv har selv små børn et fuldt udviklet drømmeliv. Med et uudviklet tankeliv har de svært ved at redegøre for deres handlingsliv, og derfor også for deres drømmeliv. Denne løsning tillader, at pattedyr drømmer, og er derfor den, som er mest konsistent med den fysiologiske drømmeforskning. Den er i fuld overensstemmelse med Foulkes empiriske vidnesbyrd. Og den forbyder ikke, at der lejlighedsvis optræder drømmerapportering fra småbørn, som f.eks. vores Jenni. Det er kort sagt en bedre teori, og man kan med god samvittighed droppe Foulkes' og Hems teoretiske forestillinger. Man må så selvfølgelig ærgre sig over, at de mange forældreanekdoter igen kommer til ære og værdighed, men man kan ikke få alt. Og i et så indbildsk og arrogant erhverv som vores, er lidt ydmyghed ingen skade til.

Selv om den ansvarlige forsker bør kaste anekdoter langt bort, så skal man huske at nyde det, mens det varer. De kan som en anden boomerang vende tilbage og ramme en i nakken. I lyset af al den latterliggørelse, som jeg i tidens løb har udsat Darwins papegøje for, så var det f.eks. en noget

bittersød oplevelse at læse om Alex og se ham på Discoverykanalen.

Alex er en afrikansk grå papegøje (*Psittacus erithacus*), der med rette er blevet lige så verdensberømt som i sin tid chimpanzen Washoe på grund af sine (for os) overraskende kognitive evner. Og der er vel at mærke ikke tale om anekdoter. Alex's evner er videnskabeligt veldokumenterede gennem tyve års forskning ved University of Arizona, hvor den er indskrevet. Alex er fuldt ud i stand til at gøre alt det, som man fortalte, at Sullivans papegøje kunne gøre, og meget mere til.⁸ Alex giver simpelthen Sullivans papegøje æresoprejsning, og dermed også Darwin. Af Darwins eksempel kan man lære, at godtroenhed også kan føre til betydningsfulde videnskabelige opdagelser. Selv om kontrol selvfølgelig altid er bedre end tillid, så er tillid nu heller ikke så værst.

⁷ Argumentet syntes at være dette: Småbørn kan lege fantasilege, fordi de kan støtte sig til omverdenens rekvisitter. De kan ikke fantasilege i søvne, fordi de her mangler omverdenens støtte og ikke magter selv at konstruere en "omverdensanalogi". Det er på samme måde, som det er lettere at spille almindelig skak end blindskak, fordi man ved almindelig skak har brikkerne foran sig, mens man i blindskak skal forestille sig dem. Argumentet hviler på den tvivlsomme forudsætning, at drømme er en intellektuel og konstruktiv forestillingsvirksomhed, men det har fat i den pointe, at et drømme-handlingsliv må forløbe anderledes end et vågent handlingsliv, fordi det mangler sensorisk omverdens korrektion.

⁸ Se f.eks. Pepperberg, I.M. (2000): *The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Grey Parrots*. Harvard University Press. Eller konsulter internettet.